

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРОФІЛАКТИКИ НАРКОТИЗМУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

Коломієць Н.В., викладач

Чернігівський державний інститут економіки і управління

У статті здійснено аналіз наркоситуації в місцях позбавлення волі, визначено поняття профілактики наркотизму в установах виконання покарань, досліджено тенденції розвитку політики держави у сфері обігу наркотиків.

Ключові слова: наркотизм; профілактика; установи виконання покарань.

Коломиец Н.В. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ПРОФИЛАКТИКИ НАРКОТИЗМА В УЧЕРЕЖДЕНИЯХ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЙ / Черниговский государственный институт экономики и управления, Украина

В статье осуществлен анализ наркоситуации в местах лишения свободы, определено понятие профилактики наркотизма в учреждениях исполнения наказаний, исследованы тенденции развития политики государства в сфере оборота наркотиков.

Ключевые слова: наркотизм; профилактика; учреждения исполнения наказаний.

Kolomiets N.V. SOME QUESTION OF THE DEFINITION OF PREVENTION OF DRUG ABUSE IN PENITENTIARY INSTITUTIONS / Chernihiv state institute of economics and management, Ukraine

In the article the analysis of drug-situation is carried out in the places of imprisonment, certainly concept of prevention of drug abuse in penitentiary institutions, progress of policy of the state trends are researched in the field of appeal of drugs.

Key words: drug abuse, prevention, penitentiary institutions.

За офіційними даними, станом на 01.01.2011 р. в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України (далі – ДПтСУ) утримувалося 23947 осіб, засуджених за злочини, що пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Порівняно з минулим роком загальна кількість таких осіб збільшилась на 3,4% або на 788 осіб. Навантаження на одного оперативного працівника за напрямом боротьби з незаконним обігом наркотичних речовин у середньому по установах виконання покарань та слідчих ізоляторах складає 235 засуджених та ув'язнених.

Вражають обсяги вилучених наркотиків. Так, протягом 2010 року в громадян та засуджених вилучено 17788,4 г, наркотичних речовин. За видами наркотичних засобів вилучаються наступні: героїн – 8,8 г, кокаїн – 2,4 г, метадон – 10,2 г, метамфетамін – 50,1 г, амфетамін – 7,9 г, первертин – 28,2 г, бупренофін – 2,5 г, «канабіс» – 16330,5 г, «гашиш» – 359,9 г, опій оцетильований – 323 г, макова соломка – 390,7 г, ефедрин (псевдо-ефедрин) – 217,2 г, трамадол – 16,3 г, оцтовий ангідрид – 16,9 г та 29,9 г інших наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів [32].

Зазначені статистичні дані та відсутність наукових розвідок у сфері профілактики наркотизму в місцях позбавлення волі обумовлюють актуальність обраного напряму дослідження.

У системі боротьби з наркотичною злочинністю профілактичному попередженню повинна приділятися значна увага. Адже «...можна лікувати людей, будуючи все нові і нові лікарні, а можна будувати в дитячих садах басейни і тим самим закладати основи міцного здоров'я дітей, які, ставши дорослими, будуть менше хворіти...» [13, 354], так і державі простіше займатися профілактикою, та й дешевше, ніж витратити величезні кошти на розробку наукових засобів та методик лікування наркотичної залежності, боротьбу з незаконним обігом наркотиків. І тут доречно згадати відомий вислів Чезаре Беккарія: «Покарання за злочин не може бути визнано справедливим, поки для запобігання останнього закон не вжив найкращі заходи, доступні нації за даних умов» [28, 235], а також теза великого Вольтера про те, що попередження злочинів є істинна юриспруденція в цивілізованому суспільстві [18, 103].

Попередження наркоманії – це дуже важка багатопланова проблема, вирішення якої можливе лише при тісній взаємодії і координації сил і засобів, задіяних у цій справі. Боротьба з наркотичною злочинністю – це міжнародна, міждержавна, міжнаціональна проблема. У середині кожної держави вона повинна будуватися на основі науково розробленої, матеріально і концептуально обґрунтованої програми, що включає заходи політичного, соціального, економічного, медичного, морально-виховного та правового характеру.

Низка прийнятих за останні роки нормативно-правових актів і державних програм свідчить про зростання ролі профілактичних заходів боротьби з наркоманією. Разом із тим, недостатня урегульованість питань, пов'язаних із профілактичними заходами в місцях позбавлення волі, наприклад, примусового лікування, помітно знижує ефективність протидії цьому явищу в суспільстві. У свою чергу, накопичений досвід профілактичних заходів боротьби з наркоманією обумовлює потребу в подальшому науковому аналізі зазначених питань та розробці концепції, яка могла б стати підґрунтям для створення підгалузі науки практичних засобів боротьби з цим соціально негативним явищем.

Наркоманія, на жаль, сьогодні набула досить широкого розповсюдження, її наслідки викликали потребу поряд із вжиттям соціальних, економічних, медичних та інших заходів переглянути чинне в цій сфері національне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство. За останні 15 років простежується стійка тенденція до збільшення кількості зареєстрованих «наркозлочинів». Якщо в 1997 році таких злочинів було зареєстровано 38 тис., то протягом 2009-2010 років їх кількість не знижувалась нижче 57 тис. злочинів на рік [24, 7].

У переважній більшості увага вчених-юристів зосереджується на аналізі складів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, проблем попередження таких злочинів у масштабах країни. Питання запобігання вчиненню таких злочинів в установах виконання покарань, а також перекриття каналів надходження наркотиків у середовище засуджених залишаються недостатньо дослідженими. Зазначене обумовлює актуальність нашої статті.

Фахівцями ВООЗ ООН зроблено наступний висновок: якщо частка наркоманів у структурі населення держави складає 7% і більше, це свідчить про розвиток у суспільстві незворотних процесів дегенерації населення. За даними вчених, Україна фактично «переступила» кризову межу. Наведене свідчить, що генетична безпека народу і загалом майбутнє нашої держави перебуває на стадії самознищення [27, 15].

На підтвердження наукових поглядів щодо шкідливості наркотизму доцільно, на нашу думку, навести емпіричні дані інтерв'ювання практичних працівників установ виконання покарань. В інтерв'юванні брали участь оперативні працівники органів та установ виконання покарань, до функціональних обов'язків яких входить профілактика наркотизму серед засуджених. Переважна більшість опитаних (87,2%) вважають, що зловживання наркотиками реально загрожує існуванню всього суспільства, лише 12,8% опитаних не підтримують таку точку зору. 86,5% респондентів погодились із тезою, що наркотизм реально загрожує фізичному та інтелектуальному розвитку людини.

Метою статті є аналіз наркоситуації в місцях позбавлення волі, визначення поняття профілактики наркотизму в установах виконання покарань, тенденції розвитку політики держави у сфері обігу наркотиків.

Одним із основних напрямів дослідження будь-яких проблем є уточнення, а потім і вибір відповідної стабільної термінології. Одним із невирішених дискусійних питань у науці криминології залишається проблема понятійного апарату, вживаного при позначення діяльності, пов'язаної із запобіганням злочинності взагалі і наркоманії зокрема. У нормативно-правових актах, науковій літературі та практичній діяльності поряд із термінами «запобігання», часто вживаються й такі, як «боротьба», «попередження», «профілактика», «припинення», «превенція», «протидія».

Ряд авторів терміни «попередження», «профілактика» і «превенція» вважають синонімами [19, 156; 17, 235; 25, 20]. Інші ж автори вважають, що поняття «профілактика», «запобігання», «припинення» і «попередження» не можуть бути тотожні один одному, а співвідносяться як вид із родом [2, 333-342; 16, 221; 15, 12; 20, 432; 33, 23].

Г.А. Аванесов зазначав, що мабуть, справді, терміни «попередження», «профілактика», «запобігання» (злочинності, злочинів) можуть застосовуватися як взаємозамінні, але не без деталізації відповідних понять. Не можна не враховувати, що боротьба зі злочинністю являє собою багаторівневу діяльність. Профілактика злочинів (як і попередження, запобігання і припинення) – один із рівнів цієї боротьби. Тому ототожнення зазначених термінів не дозволяє зрозуміти всієї складності і специфіки різних напрямів цієї боротьби, сутності кожного з

напрямів, бо спрощує і огрублює сенс конкретизації різних за своєю основою видів діяльності [2, 336].

А.І. Алексєєв, розглядаючи поняття «попередження», «профілактика», «запобігання», «припинення», вказував, що «треба орієнтуватися не стільки на тексти словників та етимологічне значення цих термінів, скільки на практику, реалії діяльності правоохоронних органів та інших суб'єктів попередження злочинності і відповідний нормативно-правовий матеріал» [15, 11].

Головні відмінності профілактики, запобігання і припинення, як зазначається в літературі, полягають «в їх часовій дистанції від вчинення злочину і в ступені інтенсивності, динамічності» [29, 13].

Так, на найбільш ранній стадії (дозрівання, виникнення злочинного наміру) доцільно здійснювати заходи профілактики злочинів (виховні заходи, заходи примусу). Суть профілактики злочину полягає в діяльності держави і суспільства, спрямованої проти можливого, але ще не задуманого особою злочину. Створюється обстановка, що усуває шкідливі впливи на особистість і (або) забезпечує необхідне моральне формування його особистості, а також виправлення правопорушників.

Р.М. Павленко стверджує, що запобігання проявам незаконного нарковиробництва – це комплекс оперативно-розшукових, адміністративно-правових, кримінально-правових і кримінально-процесуальних заходів, спрямованих на те, щоб позбавити нарковиробників, які готуються до злочинної діяльності, можливості довести свій задум до кінця [31, 114].

Наприклад, І.В. Баклан здійснила підрахунок та аналіз законодавчої та нормативно-правової бази України, що визначають заходи попередження незаконного обігу наркотичних засобів, та дійшла висновку, що використання терміна «попередження» паралельно з терміном «запобігання» є обґрунтованим та доцільним [5, 124-125].

Термін «профілактика» прийнято вважати терміном медичного походження, який тлумачиться як система заходів, спрямована на недопущення виникнення і розповсюдження захворювань, на охорону та зміцнення здорового фізичного розвитку населення [26, 33-34].

Як юридичний термін «профілактика» в широкому плані – це об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно склалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і яка забезпечує науково-теоретичну і практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинів і злочинності [30, 61].

В.В. Голіна визначає, що кримінологічна профілактика – це сукупність спеціальних за характером, змістом, часом, сферою застосування і метою заходів, що застосовуються державними органами, громадськими організаціями і громадянами в завчасному виявленні і усуненні об'єктивних і суб'єктивних причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів [9, 11].

Я.І. Гілінський вважає, що профілактику злочинів слід розглядати як аналогію попередженню та превенції. Він стверджує, що попередження злочинності та інших форм девіантної поведінки – це вплив суспільства, інститутів соціального контролю, окремих громадян на криміногенні (девіантогенні) чинники, що призводить до скорочення чи/або бажаних змін структури злочинності (девіантності) і до вчинення потенційних злочинних (девіантних) діянь [7, 345].

Наведені точки зору дають нам підстави стверджувати, що всі заходи превентивного характеру потрібно відносити до терміна «попередження»; профілактику необхідно розглядати як систему заходів усунення чи нейтралізації криміногенних чинників. Такої точки зору дотримуються вітчизняні вчені в галузі кримінології [23, 74; 14, 97; 10, 207].

З урахуванням значення понять «попередження» та «профілактика» необхідно зазначити, що в систему попередження злочинів входять різні види діяльності, але одним з основних прийнято вважати профілактику правопорушень. Без профілактики не може бути попередження. Попередження злочинності як явище завжди передбачає ефективну профілактику конкретних злочинів [2, 339].

Профілактика за своєю суттю передбачає етап попереджувальної діяльності в сфері боротьби зі злочинністю та іншими правопорушеннями, у тому числі наркотизмом, пов'язаними з

виявленню, усуненню або нейтралізацією причин злочинності, умов, які сприяють вчиненню злочинів.

Відповідно можна констатувати, що співвідношення термінів «профілактика» та «попередження» виглядають як взаємозв'язок частини та цілого, особливого і загального. Ціле /загальне/ – це попередження, а частина /особливе/ – це профілактика. На такій позиції стоїть більшість дослідників у цій галузі [6, 5].

Підводячи підсумки розгляду співвідношення термінів «попередження», «профілактика», «запобігання», «припинення», ми переконуємося, що всі означені терміни, з урахуванням змістовного навантаження, не виключають одне одного. Між ними більше схожості, ніж розбіжностей [4, 27; 2, 339; 22, 136].

У кримінологічній літературі прийнято виділяти трирівневу систему запобігання злочинам: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, а також індивідуально-кримінологічний рівень профілактики [21, 186].

Загальносоціальний рівень являє собою одну зі сторін соціального розвитку, яка взаємодіє з іншими проявами суспільного життя [1, 56; 3, 86]. Загальносоціальний рівень запобігання злочинів охоплює найбільш масштабні, довгострокові та ефективні види соціальної діяльності [12, 74].

У широкому розумінні загальносоціальне запобігання злочинності являє собою сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційно-управлінських, правових, технічних заходів довгострокового характеру. Ці заходи здійснюються не з метою безпосереднього попередження злочинів, а спрямовані на вирішення економічних і соціальних проблем, що зумовлює усунення і нейтралізацію негативних явищ і процесів з усіх сфер суспільного буття. Заходи загальносоціального попередження злочинності спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і вплив разом із тим на причини і умови негативних явищ взагалі і злочинності зокрема [11, 4].

Запобіжна діяльність на спеціально-кримінологічному рівні являє собою конкретну системну протидію саме злочинності, пов'язану з усуненням причин і умов, що безпосередньо породжують окремі види злочинів, а також недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки [11, 7]. Вона являє собою сукупність самостійних, взаємодоповнюючих напрямів боротьби зі злочинністю, змістом яких є діяльність державних органів, громадських організацій і громадян з розробки і реалізації заходів, пов'язаних з виявленням, упередженням, обмеженням і усуненням негативних явищ і процесів, що породжують і зумовлюють злочинну детермінацію, і недопущенням вчинення злочинів на різних стадіях злочинної діяльності [8, 7].

Спеціально-кримінологічний рівень складається з таких самостійних напрямів:

- кримінологічна профілактика (діяльність з усунення, ослаблення і нейтралізації факторів, що породжують злочинність або сприяють вчиненню злочинів);
- припинення злочинів (спрямоване на припинення вже розпочатої злочинної діяльності і недопущення настання злочинного наслідку).

Індивідуальний рівень запобігання полягає у формуванні в засуджених позитивних настанов щодо відбування покарання, стимулювання процесу ресоціалізації, індивідуально-психологічна робота, недопущення вчинення нових злочинів стосовно того чи іншого конкретного засудженого.

Лише 17,9% опитаних оперативних працівників вважають ефективним загальносоціальний рівень профілактичної роботи в місцях позбавлення волі. 28,2% респондентів ефективним вважають спеціально-кримінологічний рівень профілактики. Найбільш ефективним, на думку опитаних, є індивідуальний рівень профілактичної роботи 53,8%.

Усі заходи профілактики злочинності тільки тоді дають максимальний ефект, коли вони застосовуються одночасно в тісній єдності і в той же час диференційовано до конкретної категорії осіб.

Таким чином, на основі аналізу розглянутих термінів та інших визначень необхідно сформулювати власне бачення терміна „профілактика злочинів у сфері обігу наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в органах і установах виконання покарань” як сукупність заходів, що здійснюються підрозділами органів і установ виконання покарань, шляхом проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій з метою недопущення вчинення злочинів у сфері наркообігу або вчинення інших злочинів засудженими в стані наркотичного сп’яніння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесов Г.А. Криминология и социальная профилактика / Г.А. Аванесов. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 526 с.
2. Аванесов Г.А. Криминология / Г.А. Аванесов. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
3. Аванесов Г.А. Теория и методология криминологического прогнозирования / Г.А. Аванесов. – М.: Юрид. лит., 1972. – 334 с.
4. Антонян Ю.М. О понятии профилактики преступлений / Ю.М. Антонян // Вопросы борьбы с преступностью. Вып. 26. – М., 1977. – С. 25-34.
5. Баклан І.В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Баклан Інна Валентинівна – К., 2007. – 272 с.
6. Василець В.Б. Правові та кримінологічні проблеми попередження втеч засуджених з виправно-трудоустанов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 „Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право” / В.Б. Василець – К., 1996. – 20 с.
7. Гишинский Я.И. Криминология: [курс лекций] / Я.И. Гишинский. – СПб.: Питер, 2002. – 384 с.
8. Голина В.В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: [учеб. пособие] / В.В. Голина. – К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1989. – 72 с.
9. Голина В.В. Работа органов внутренних дел, суда и прокуратуры по предупреждению преступности: [учеб. пособие] / В.В. Голина. – М.: Юрид. ин-т., 1981. – 170 с.
10. Голіна В.В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності / В.В. Голіна // Вісник Академії правових наук України. – 2006. – № 3(46). – С. 206-214.
11. Голіна В.В. Злочинності – організовану протидію / В.В. Голіна. – Харків: Рубікон, 1998. – 128 с.
12. Жалинский А.Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР. Вопросы теории / А.Э. Жалинский.; науч. ред.: Лисицын В.П. – Львов: Вища шк. Изд-во при Львов. ун-те, 1976. – 194 с.
13. Зайцев А. Дело по душе: Кто поможет найти его человеку? Нужны специалисты – психологи, социологи, но профессионалов, столь необходимых нам, практически не готовят / А. Зайцев // Известия. 1988. 3 мая.
14. Зелинский А.Ф. Криминология: [курс лекций] / А.Ф. Зелинский. – Харьков: Прапор, 1996. – 260 с.
15. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. [монография] / А.И. Алексеев, С.И. Герасимов, А.Я. Сухарев. – М.: Норма, 2001. – 496 с.
16. Криминология и профилактика преступлений. [учебник] / Г.А. Аванесов, А.И. Алексеев, Ю.М. Антонян, С.Е. Вицин, и др.; Под ред.: Алексеев А.И. – М.: Изд-во ВШ МВД СССР, 1989. – 430 с.
17. Криминология. / Под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова, С.В. Степашина. – СПб., 1999. – 580 с.
18. Криминология. [учебник] / С.Б. Алимов, Ю.М. Антонян, С.П. Бузынова, А.И. Гуров, и др.; Под ред.: Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. – М.: Юристъ, 1995. – 512 с.

19. Криминология. [учебник] / А.И. Гуров, Ю.Г. Козлов, Н.Ф. Кузнецова, Г.М. Миньковский, и др.; Под ред.: Кузнецовой Н.Ф., Миньковского Г.М. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 415 с.
20. Криминология. [учебник для вузов] / Ю.Н. Аргунова, С.В. Ванюшкин, Ю.В. Ващенко, А.Я. Гришко, и др.; под общ. ред.: Долгова А.И. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Инфра-М-НОРМА, 2001. – 848 с.
21. Криминология: [учебник для юридических вузов] / Под ред проф. В.Н. Бурлакова, проф., акад. В.П. Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская акад. МВД РФ, 1998. – 576 с.
22. Курс кримінології: Загальна частина: [підручник]: У 2 кн. / О.М Джужа, П.П. Михайленко, О.Г. Кулик та ін.; За заг. ред. О.М. Джужи. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.
23. Литвак О.М. Держава і злочинність: [монографія] / О.М. Литвак. – К.: Атіка, 2004. – 304 с.
24. Малышев В.С. Распространение наркомании – угроза национальной безопасности Украины: некоторые пути решения проблемы. / В.С. Малышев // Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів: матеріали українсько-німецької науково-практичної конференції (м. Донецьк, 26-27 травня 2011 року) / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка, 2011. – С. 7-12.
25. Миляева Е.В. Предупреждение наркотизма в учреждениях уголовно-исполнительной системы: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: 12.00.08 „Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Е.В. Миляева – М., 2002. – 21 с.
26. Молодежь и наркотики: Доклад исследовательской группы ВООЗ по злоупотреблению наркотиков среди молодежи / Женева, 22-28 октября 1971 г. – Женева: ВОЗ, 1974. – 59 с.
27. Музика А.А. Наркоманія і незаконний обіг наркотичних засобів як зловбоденна проблема національної безпеки України. / А.А. Музика, О.П. Горох // Протидія наркозлочинності: вітчизняний та міжнародний досвід співпраці правоохоронних та судових органів: матеріали українсько-німецької науково-практичної конференції (м. Донецьк, 26-27 травня 2011 року) / Донецький юридичний інститут ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка. – Донецьк: ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка, 2011. – С. 7-12.
28. О преступлениях и наказаниях. Перевод с итальянского / Беккария Ч.; Сост.: Юмашев М.Ю.; Пер.: Маринин Ю.М., Черданцев Г.В. – 5-е изд., испр. и увелич. – М.: Стелс, 1995. – 304 с.
29. Организация деятельности органов внутренних дел по предупреждению преступлений. Учебник / Л.В. Барина, Л.И. Беляева, С.В. Бусурин, В.Ю. Жаднов., и др.; Под ред.: Малков В.Д., Токарев А.Ф. – М.: Изд-во Акад. управления МВД России, 2000. – 322 с.
30. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: [навч.-метод. посібник] / Валентина Оржеховська. – К., 1996. – 351 с.
31. Павленко Р.М. Попередження органами внутрішніх справ незаконного виробництва наркотичних засобів та психотропних речовин: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Павленко Роман Миколайович. – К., 2004. – 201 с.
32. Про стан боротьби із незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби України за 2010 рік: Лист начальникам територіальних органів управління Держдепартаменту від 02.03.2011 року № 11/2-1433/Дк
33. Халимон С.І. Запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в кримінально-виконавчій інспекції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Халимон Сергій Іванович. – Дніпропетровськ, 2008. – 255 с.